

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه قم

مرکز تربیت مدرس

پایان نامه کارشناسی ارشد الهیات و معارف اسلامی

گرایش فلسفه و کلام

۱۳۸۲ / ۴ / ۵

ماهیت عقل از دیدگاه

ملا صدرا و علامه مجلسی (رحمة الله علیهما)

(با تأکید بر شروح آنها بر اصول کافی)

استاد راهنما: حجة الاسلام والمسلمین دکتر محمد ذبیحی

استاد مشاور: حجة الاسلام دکتر رضا برنجکار

نگارش

عبدالحسین کافی

۱۳۸۰

۴۷۵۹۷

کتابخانه
موسسه تربیت مدرس
شماره ثبت کتاب
۱۳۳۸۲۰۰۰۰۰۰۰۰

مرکز تربیت مدرس

مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران

واحد انتشارات

تقدیم به:

عصاره هستی که آنچه هست، چشم به راه مهر و عدالت اوست
و تقدیم به جانهای کوچیده به کوی دوست:

پدر

مادر

و خاله‌ام

آنان که هنوز گدازه‌های داغشان، جوشان است و دل از غم
فقدانشان، خروشان.

تشکر و قدردانی

سپاس خدای را که در هر حرکت و سکونی، رهین منت اویم.
نگارش این پایان نامه، مرهون راهنمائیها، مشاورتها، تلاشها و
مهرورزیهای اساتید ارجمند حجة الاسلام والمسلمین دکتر محمد
ذبیحی و حجة الاسلام دکتر رضا برنجکار است. از الطاف این
عزیزان با توجه به مشغله‌های بسیارشان و نیز محبت‌های بقیه اساتید
مرکز تربیت مدرس، صمیمانه سپاسگذارم.

همچنین از متصدیان محترم کتابخانه دارالحدیث و بقیه
دوستانی که از هیچ‌گونه کمکی دریغ نورزیدند، تشکر می‌کنم.
و ما توفیقی إلا بالله، علیه توکلت و إلیه انیب

عبدالحسین کافی

چکیده

در این نوشتار سعی شده است که برداشتهای ملاً صدرا و علامه مجلسی پیرامون مفهوم عقل در روایات «کتاب العقل و الجهل اصول کافی»، مورد تحقیق و کاوش قرار گیرد.

مطالب این پایان نامه در یک مقدمه و دو بخش تنظیم شده است.

مقدمه: شامل بحثهای مقدماتی نظیر تبیین موضوع و اهمیت آن، پیشینه تحقیق، اهداف و چشم اندازهای تحقیق، پرسشهای اصلی و فرعی، روش تحقیق، محدودیتهای تحقیق، جایگاه عقل و کاستیهای آن زندگی و نامه‌های ملاً صدرا و علامه مجلسی است.

بخش اول درباره تبیین و توضیح معنای عقل است. مباحثی مانند معنای لغوی و اصطلاحی عقل، معنای عقل از دیدگاه ملاً صدرا و علامه مجلسی و مقایسه آنها برداشت نگارنده از معنی عقل در روایات و اشکالات درباره هر یک از دو دیدگاه ملاً صدرا و علامه مجلسی را در این بخش می‌توان یافت.

در بخش دوم «تطبیق دیدگاه ملاً صدرا و علامه مجلسی بر روایات» گنجاینده شده است. در این بخش نظرات آنها درباره مقصود از عقل در تک تک روایات اصول کافی همراه نقد آنها آورده شده.

هدف از این تحقیق کمک به برداشتی صحیح‌تر از مفهوم عقل در روایات

معصومین (علیهم‌السلام) است.

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱
مقدمه.....	۳
۱- تبیین موضوع و اهمیت آن.....	۴
۲- پیشینه تحقیق.....	۶
۳- اهداف و چشم اندازهای تحقیق.....	۸
۴- پرسشهای اصلی و فرعی.....	۹
۵- روش تحقیق.....	۱۰
۶- محدودیتهای تحقیق.....	۱۱
۷- جایگاه عقل.....	۱۲
۸- کاستیهای عقل.....	۱۶
۹- زندگی نامه ملا صدرا.....	۲۵
۱۰- زندگی نامه علامه مجلسی.....	۲۶

فصل اول: معنی عقل ۲۸

۱-۱- معنی لغوی ۲۹

۱-۲- معنی اصطلاحی ۳۳

۱-۳- معنی عقل از دیدگاه ملا صدرا ۳۹

۱-۴- معنی عقل از دیدگاه علامه مجلسی ۵۹

۱-۵- مقایسه دیدگاه ملا صدرا و علامه مجلسی درباره معنی عقل ۶۵

۱-۵-۱- نقاط اشتراک نظر این دو فرزانه در نقل معانی عقل ۶۵

۱-۵-۲- نقاط اختلاف ۶۹

۱-۵-۳- نقد و بررسی ۷۱

فصل دوم: تطبیق دیدگاه ملا صدرا و علامه مجلسی بر روایات ۸۷

۱-۲- دیدگاه ملا صدرا ۸۸

۱-۲-۱- معنای اول ۸۸

۱-۲-۲- معنای دوم ۸۸

۱-۲-۳- معنای سوم ۸۹

۱-۲-۴- معنای چهارم ۹۶

۱-۲-۵- معنای پنجم ۹۷

۱۰۴	.....	۲-۱-۶- معنای ششم
۱۱۰	.....	۲-۲- دیدگاه علامه مجلسی
۱۱۰	.....	۲-۲-۱- معنای اوّل
۱۱۴	.....	۲-۲-۲- معنای دوّم
۱۱۷	.....	۲-۲-۳- معنای سوّم
۱۱۸	.....	۲-۲-۴- معنای چهارم
۱۱۹	.....	۲-۲-۵- معنی پنجم
۱۱۹	.....	۲-۲-۶- معنی ششم
۱۲۰	.....	فهرست منابع و مآخذ

پیشگفتار

انسان را «حیوان ناطق» تعریف کرده‌اند. «حیوان بودن»، امتیازی برای انسان نیست و همه جان داران از آن برخوردارند. بنابراین، «فصل ممیز» انسان، «ناطق بودن» او است و ناطق به هر یک از معانی گویا یا متفکر که باشد به معنای برخوردار از نیروی تعقل خواهد بود. قرآن کریم، مشتقات واژه «عقل» را، ۴۹ مرتبه به کار برده^(۱) و این در حالی است که بسیاری از مفاهیم دینی حتی یک بار نیز در قرآن نیامده است. بزرگ‌ترین محدثان شیعه، اولین باب‌های کتابهای روایتی خود را با روایات مربوط به «عقل» و حجیت و جایگاه و فوائد آن آغاز کرده‌اند. فلاسفه، بزرگ‌ترین دستمایه استدلالشان، «ادله عقلی» است. چکیده سخن این که غزل حیات روحی بشر با «عقلانیت» شروع می‌شود و همه ثمرات فکری و علمی او، نتایج «تعقل» و اندیشه او است. ادراک وجود

«خالق حکیم» و «ضرورت وجود پیامبران»، جزو بزرگترین ثمرات آن می باشد.

اهمیت عقل سبب گردیده که در حوزه های مختلف و معانی گوناگون از آن سود جسته اند و این تکرر کاربردها، گم گشتن مقاصد بزرگان اندیشه را در پی داشته است. اختلاف برداشت از مشتقات واژه «عقل» در کتاب و سنت، گواه این مطلب می باشد. اکثر برداشتهایی که از متون مربوط به عقل در کتاب و سنت می شود، مبتنی بر شناخت صحیح از عقلی نبوده که مقصود قرآن و حدیث است؛ و تصحیح یا تخطئه بسیاری از این برداشتها نیز از همین نقطه، آغاز و میسر می گردد.

با این توضیح کوتاه، اهمیت «شناخت مفهوم و ماهیت عقل و مشتقات آن در کتاب و سنت» رخ می نماید.

مقدمه

۱- تبیین موضوع و اهمیت آن

درباره این موضوع، سه نکته قابل توجه است:

الف - معنای عقل در لغت و سخنان بزرگان

ب - معنای عقل از دیدگاه ملا صدرا و علامه مجلسی

ج - معنی عقل بر اساس آنچه در روایات کتاب العقل و الجهل اصول کافی ارائه

گردیده است.

در این پژوهش، ابتدا به تبیین ماهیت عقل در لغت و کلمات بزرگان خواهیم

پرداخت، و سپس عقل را از دیدگاه ملا صدرا و علامه مجلسی بازگو خواهیم کرد.

با توجه به این که این دو دانشمند، پرچمداران دو مکتب فکری بزرگ در تبیین

مفاهیم دینی هستند، اهمیت پرداختن به این بحث، نیاز به شرح فراوان ندارد.

بعد از فارابی و ابن سینا و شیخ اشراق، در دنیای اسلام، فیلسوفی به عظمت ملا

صدرا ظهور نکرده است.^(۱) او که فلسفه مشاء و اشراق و کلام و عرفان را به خوبی می‌شناخت، زبده‌گی خود را در تبیین روایت، در شرحی که بر کتاب «کافی» نگاشت، بر منصّه ظهور نشانده. دیدگاه این فرزانه پیرامون «عقل»، برآیند تلاشی است از علوم پیشینیان همراه با تأملات و تحقیقات فلسفی که ملا صدرا بدان توفیق یافت.

در سه سده اخیر، فیلسوفی صاحب مکتب و دستگاه فلسفی نظیر او، ظهور نکرده است از این رو می‌توان نگرش ایشان را درباره عقل یکی از مهمترین دیدگاه‌ها درباره این موضوع به حساب آورد.

از سوی دیگر، علامه مجلسی که به حق، غواص بحار انوار قرآن و حدیث نامبردار شده، با تعمق و ژرف نگری در آیات و احادیث، جواهر گرانبهایی از این دریای بی‌کران اصطیاد کرده است.

در این راستا او تلاشی مخلصانه و پی‌گیر و دامنه دار را انجام داده است. تألیفات متعدّد این محدث خبیر در موضوعات گوناگون به ویژه بحار الانوار که در نوع خود کم نظیر است، بهترین شاهد درستی این گفتار است. علامه مجلسی در تبیین دیدگاه قرآن و حدیث فردی صاحب نظر، خلاق و مبتکر بوده و از بزرگ‌ترین محدثان سده‌های اخیر به شمار می‌آید. عظیم‌ترین دایرةالمعارف حدیثی، اثر ماندگار و جاویدان این

۱- به اعیان الشیعه: ۳۲۱/۹ رجوع کنید.

محدث بزرگ است می‌توان ایشان را یکی از بهترین نمایندگان گرایش حدیثی در فهم متون اسلامی برشمرد.

بر این اساس بررسی آراء این دو عالم بزرگ و فرزانه پیرامون عقل، تنها کاوش دیدگاه دو محقق نیست، بلکه مقایسه و داوری بین دو روش تفکر درباره متون دینی به خصوص در زمینه معارف است.

۲- پیشینه تحقیق

تاریخچه پژوهش پیرامون این موضوع را در سه محور می‌توان مورد ارزیابی قرار داد:

الف - تحقیق درباره معنای عقل

ب - بررسی پیرامون معنای عقل در روایات

ج - معنای عقل از دیدگاه ملا صدرا و علامه مجلسی.

در دو بخش نخست بزرگانی همچون خواجه نصیرالدین طوسی^(۱) و علامه

حلی^(۲) و میرداماد^(۳)، و ملا صالح مازندرانی^(۴) و ملا محسن فیض کاشانی^(۵) و شیخ

۱- کشف المراد: ۲۳۴.

۲- همان.

۳- التعلیقه علی کتاب الکافی: صص ۱۸-۵۹.

۴- شرح اصول الکافی للمازندرانی: ۶۵/۱-۶۸.